

АНТРОПОЛОГІЯ ДУШІ І ДУХУ ТА ЦІЛІСНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

¹Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Дух – це вищий ступінь розвитку людської душі, це душа що усвідомлює себе в своїй діяльності, це діяльне начало, яке створює і оцінює своє життя слідуючи ідеям істини, добра і краси. У цьому, на наш погляд, полягає відмінність духу від душі, і похідна від неї відмінність людини духовної від людини, що живе по плоті.

Ключові слова: дух, душа, особистість, свідомість, людина.

Keywords: spirit, soul, personality, consciousness, man

Специфіка духу, полягає в його нематеріальності, тобто у відмінності від явищ матеріального життя і тіла, відмінності, що проявляється в явищах душевного життя або, для цього ще вживають поняття «душа». У філософії вона має два виміри – космологічний і антропологічний. Предметом нашого інтересу є другий, властивий природі людини.

Властивості душі як нематеріальної сторони сутності людини це: одиничність, простота і неподільність. Якби душа складалася з різних частин, то кожне явище відбувалося б в ній стільки разів, скільки в ній частин, але цьому суперечить єдність свідомості, яку ми спостерігаємо постійно. Якщо ж йдеться про різні здібності, то це у жодному випадку не суперечить єдності свідомості особи, бо ці здібності не є самостійними і первинними частинами душі, а є лише різними напрямками діяльності однієї й тієї ж душі. Роблячи різні дії або явища, душа, як і її володар, завжди залишається сама собою, тобто тією ж самою душею, а людина тією ж самою людиною. Не може бути такого, щоб одна сторона людини діяла, а інша залишалася у спокої; навпаки, в кожній своїй дії вона проявляється в цілому, як єдина істота.

Нематеріальність це суттєва особливість людської душі, але це швидше негативна, ніж позитивна сторона духовної сутності як такої. Цікавішим буде звернення до дослідження позитивних властивостей людської душі, бо вони визначаються своєю власною природою – шляхом звернення до внутрішнього досвіду і самоспостереження. Ці властивості: самосвідомість, самовизначення, здатність відчувати себе (самопочуття). Коли ми говоримо про позитивне або, навпаки, негативне самопочуття, йдеться не про відчуття зовнішніх, матеріальних, об'єктивних предметів, а про приємне або неприємне, тобто суб'єктивне, духовне. Таким чином, цей духовний початок усвідомлює себе завжди тим же самим протягом всього життя, що власне і означає природу людини як єдиної особи, її самість, її самосвідомість, або, як ми часто кажемо – її душу. Вона відокремлює себе від безлічі своїх дій як їх початок, усвідомлює, що все це належить їй одній, і серед всього різноманіття приймає себе, своє я, як єдине і загальне начало з якого походить все. Уявлення, що містяться в нашій свідомості, постійно змінюються, різні стани душі наступають і минають, але їх загальне джерело – свідомість – залишається тим же самим протягом всього життя. Це означає, що не може бути такого, щоб в якусь хвилину наше «я» десь загубилося, бо ми усвідомлюємо себе завжди одними і тими ж

самими, не зважаючи на постійну зміну душевних станів. Життя проходить, міняються вікові періоди, але ми не змінюємося по суті, не стаємо кимось іншим. Все прожите як і раніше належить нам, навіть те, що не подобається, що нехороше і негативне в нашому житті, все наше і належить нам, належить одній особі, нашому я, а не іншій людині. Ця єдність душі, її самосвідомість і робить людину самою собою, тобто особою, в поняття якої входять як формальна тотожність самосвідомості, так і весь реальний її зміст, з якого складається життя духу, хоч воно в даний момент залишається для нас неусвідомлюваним.

Душа вільна сама в собі, вона містить в собі вільну волю, основу для всіх своїх дій, вона ніби є істота самодіяльна. Оточена збудженнями і враженнями, не піддається їх механічному впливу, а, навпаки, підпорядковує їх собі, направляє або навіть припиняє їх, виходячи з власних цілей. Одержуючи різні враження душа переробляє їх по своєму: подібно до того, як організм приймаючи різноманітну їжу перетворює її на себе, так і душа, приймаючи самі різні враження, переробляє їх за законами своєї природи. Якщо спробувати порівняти людину і тварину, то можна зафіксувати їх корінну відмінність, бо одні й ті ж враження що діють на них, викликають різні наслідки. Людина, на відміну від тварини, не тільки сприймає враження від зовнішнього світу, але ще й переробляє їх за законами своєї внутрішньої духовної природи, перетворюючи в стани своєї душі. Тому, душа і в людини і в тварини це звичайно ж життя, але в душі людини це життя духовне, а в тварини – організменне. Про душу тварини не можна сказати відоме: «Хто хоче душу свою зберегти, той втратить її; а хто втратить душу свою заради Мене, той збереже її» [3, с. 75], бо тільки людській душі властиві ще й духовні нетлінні аспекти, які ми дуже широко іноді називаємо тим же словом - «життя».

Протилежність душі тварини і людини є протилежністю первинних (природжених) здібностей до буття (життя) у них обох. Це відображається в праксеологічному або діяльнісному аспекті. Світоглядний же аспект цієї протилежності означає протилежність духовного і тілесного. Саме в людині душа і тіло утворюють єдність протилежностей на відміну від тварини, де протилежність в такому аспекті не проглядається, а помітною є лише їх єдність. У людини ж це дійсно дві протилежні природи, сполучені в одне буття, що проявляються у відмінних один від одного явищах душі і тіла.

Явища тіла, або фізіологія, мають просторовий характер. Так, наприклад, травлення, дихання, кровообіг відбуваються у просторі: їжа рухається по гортані і стравоходу до шлунку і далі через механічні і хімічні розкладання, які цілком укладаються в просторові уявлення про переміщення, розщеплювання і з'єднання, поступово частково засвоюється організмом (тілом) і частково виноситься за простір тіла через систему виділення. Те ж можна сказати про процеси транспортування і переробки повітря органами дихання і про рух крові по артеріях, венах і судинах у просторі всього тіла. На противагу цьому, явища душевного життя розвиваються тільки в часі. Думки, відчуття, бажання слідує один за одним, детермінують або, навпаки, гасять один одного. При цьому ніяких просторових контурів або фігур вони не описують і не локалізовані в якомусь місці нашого тіла: наприклад, думка про їжу не локалізована в шлунку або кишечнику, а думка про швидкість не поміщена в ногах і т.п.

Явища душі і тіла розрізняються також за критеріями духовних і органічних законів. Тіло, як будь-який організм, росте, досягає зрілості, старіє і потім вмирає. У перший період життя його сили

збільшуються, а в другий, навпаки – згасають, потім воно розкладається на складові частини. Це загальний закон органічного життя, і немає організму, який би уникнув такої долі. Розмови про органічне безсмертя антинаукові і позбавлені логічного сенсу. Закон двох періодів органічного життя виявляється не тільки в смертельному результаті, але і в періодичному слабшанні і відновленні сил: це видно з різниці самопочуття вранці і підвечір, коли знесилений за день організм вночі відпочиває, відновлюється і ось вже вранці знову повний енергії і життєвих сил. Весна і літо після тривалої зими не лише оживляють природу, але й сприятливо діють на людину, збуджуючи та підкріплюючи її сили. Науково встановленим є факт, що тіло людини впродовж життя постійно змінюється, клітини оновлюються, решті-решт оновлюються всі складові частини організму. Таким чином, людина як тілесна істота, повністю залежна від органічних законів.

Але що ж відбувається з душею людини, як тілесні зміни впливають на її душевне життя? Спочатку спостерігається паралель в змінах тіла і душі: втомлене тіло, звідси самопочуття не веселе, сумне, немає завзяття і бажання творити, тобто жити на повну. Але, варто відпочити, відновити сили фізичні і тут як тут з'являються сили душевні, як казали в стародавньому Римі: «У здоровому тілі – здоровий дух». Правда, свіжі сили вранці, а також весна і літо що позитивно діють на наш душевний настрій, всі ці випадки не є прямі наслідки, а є наслідки опосередковані загальним зв'язком душі і тіла людини як єдиної істоти. Так, періодичні оновлення організму і його клітинок безпосередньо на душу не впливають. Клітинки з часом міняються повністю, так, що у літньої людини, наприклад, вони вже змінилися кілька разів, але душа у неї не змінилася повністю, а, навпаки, і загалом і по суті залишилася тією самою, тобто – її власною душею, з тими ж поняттями, бажаннями, спогадами дитинства, молодості і всього її життя. Жодним чином не заперечуватимемо залежність душі від тіла і тіла від душі, що можна, як показав це в своїй фізіологічній антропології Декарт, побачити в хворобливих (патологічних) станах душі і тіла, де залежність їх один від одного найбільш очевидна: хвороби душі майже завжди наслідки значних розладів в організмі [Див.: 6, с.333, 398, 615-616, 619]. Взагалі слід відмітити, що з'єднання двох протилежних природ в одну істоту, в одне життя є велика загадка не тільки для науки, але й для всієї людської думки. Тому приймаючи це з'єднання як факт даний в досвіді, не будемо намагатись з'ясувати як можливе таке з'єднання, а займемось дослідженням тих меж, за якими закінчуються збудження тіла на душу і починається душевне життя, і, навпаки, закінчуються душевні збудження тіла і починаються фізіологічні процеси.

Зв'язок душі і тіла можна побачити в паралелізмі між віком людини і її душевним станом. Спочатку цей зв'язок здається очевидним: душа дитини є такою ж молодою та жвавою як і її тіло, душа юнака уже багатша силами і знаннями, душевна зрілість співпадає з фізичною зрілістю, а в старості рівновага між втратою та оновленням порушується і душевні сили слабшають. Одночасно зі старінням тіла у людей похилого віку слабшають пам'ять і уява, бажання стають обмеженими і нарешті зовсім притупляються, дійсність втрачає свою привабливість, їхня думка і любов звертаються до старого, прожитого, як до кращого часу життя, тобто старість їх по душі так само очевидна як і по тілу. Але очевидність ця є переконливою лише за формою (а не за суттю), бо треба розрізняти, що властиво душі за її природою, від того, що вона є в залежності від тіла. Життя душі теж розпадається на два періоди, але вони мають свій особливий, відмінний від тілесного життя,

характер. Перша половина життя душі зайнята збиранням матеріалів, тому обернена назовні, а друга, менш сприйнятлива до зовнішніх вражень і тому більше зайнята їх внутрішньою переробкою. Перша половина життя повна невизначених планів і надій, які ми сподіваємося легко виконати, бажань, які ми думаємо здійснити. Друга половина нашого життя наповнена виразнішими поняттями і правилами, тут дійсність є важливішою аніж надії, а бажання стають помірнішими, і людина через це стає більш зосередженою і уважною до самої себе, ніби більш заглиблюється в себе. Така рівновага думок та дійсності триває досить довго, весь період зрілого життя людини. А потім, в старості, ваги схиляються в бік самозанурення, людина стає більш замкненою та обмеженою. Її вже не цікавлять як раніше ніякі радощі, не вражають навіть самі найвразливіші новини та події. Коли закінчується перший період життя і починається другий точно визначити неможливо, бо межа між ними визначається не роками, а залежить від того, що називають душевним самопочуттям, а звідси і душевним віком людини, якій стільки умовних років на скільки вона сама себе почуває. Для одних цей перехід відбувається раніше, для інших пізніше. І найважливіше, що слід пояснити в цьому питанні, це те, що собою представляє другий період життя людини – занепад чи надбання? Що стосується тілесного життя, то відповідь очевидна, а що ж з душевним життям? Тут відповідь не може бути простою і прямолінійною. З одного боку очевидними і невеселими є картини старечого безсилля і постаріння, малорухомості думки і мови. Але якщо придивитися уважніше, то можна відмітити певний прогрес: хоча мислення літньої людини втрачає свою швидкість, але зате стає повнішим, глибшим і виразнішим; хоча уява і пам'ять слабшають, але зате розум міцніє, воля набуває більшої стійкості. У цій зосередженості людини полягає причина тих явищ, які на перший погляд здаються занепадом душевних сил. У цей період життя в душі людини всі думки зіставляються одна з одною, всі вчинки і дії оцінюються і піддаються аналізам і міркуванням, а відчуття стають помірнішими, ніби охолоджуються життєвим досвідом, і самоконтроль бере гору над ними. Все це, з одного боку, хоч і відвертає душу від зовнішнього світу, але, зате з іншого – підсилює і звеличує духовне багатство людини. Зовнішній світ, повний свого розмаїття і багатства, дійсно закривається для людини, але зате її думки, поняття, правила, весь досвід її життя зберігаються: тисячі прекрасних речей ніби лежать в її душі і чекають, коли хто-небудь викличе їх звідти. Тому, коли зовнішні джерела стають все менш дієвими для пробудження свідомості, коли людина зосереджується сама на собі та замикається від зовнішнього світу, і свідомість її поступово гасне, душа її все ж таки не позбавляється своїх надбань, своєї власності, яка залишиться з нею на всю вічність. У цьому полягає сенс віри, що міститься в багатьох релігіях, що приймають догмат безсмертя душі, згідно яким: коли душа вступить в новий світ, тоді для її духовного змісту відкриється нове джерело збудження в нових враженнях і почнеться для неї нове життя, в якому старі багатства, здобуті за колишнього життя, засяють новим блиском в новому і світлому житті. Не дивлячись на наївність і навіть безглуздість багатьох релігій, ще більшою безглуздістю є відкидання ідеї незникненності всього, що надбано і зосереджено в душі людини. «Якщо не пропадає безслідно щонайменша мікрочастка, відтворюючись в інших іпостасях, як може зникнути величезний масив інформації, могутній заряд психічної енергії, фокус різноманітних емоційних станів, носієм яких є людина, що прожила життя? – запитує професор Г.І.Горак - У неосягнутому нами інформаційному просторі, у «світовому розумі»,

де ще, не знаю і не можу знати, не дано це нам, земним, але цей згусток енергії, який пройшов буття зберігається, живе, збагачує Космос, незнищений безслідно...» [4, с.252].

На відміну від душі, тіло утворюється і розвивається під впливом загальних законів життя природи, але воно також пристосоване для життя душі, так що душа може направляти життя тіла для виконання своїх ідеальних задумів, але при цьому не усвідомлює і не розуміє способу своєї дії на тіло. Тіло – орган діяльності душі, цим, власне, і обмежується його значення для душі і його вплив на неї, а вона (душа) – «розумна субстанція, пристосована для управління тілом» [Див.: 11, XIII, 22]. Але, з іншого боку, не зважаючи на зв'язок, душевне і тілесне начала нашої природи представляються такими несумірними в своїх окремих проявах, що виводити їх одне з одного було б вкрай непослідовно.

Картина людської природи і сутності її душі буде не повною, якщо не визначити зміст і відношення поняття «духу» до неї. В давнину вважали дух особливою сутністю в людині разом з душею і приписували йому всі ті особливості, які відрізняють людей від тварин, а саме: здібності пізнання істини, етичної діяльності, естетичної насолоди природою і релігійного відношення до Бога. При цьому душа розглядалася як природне утворення, яке руйнувалося разом з тілом, а дух, навпаки, наділявся властивостями надчуттєвості і надприродної божественної атрибутики в людині, що і визначало його як безсмертний дух. Таким чином, душевне життя людини представлялося як таке, що має не одне, а два начала, що неминуче приведе до роздвоєності свідомості і особи. Виходячи ж з фактичної підтверженої досвідом єдності свідомості, не можна допустити одночасного існування двох свідомих сутностей в одній людині, і також не можливо провести чіткої межі між явищами і діями які б належали тільки духу, чи ж, навпаки – душі. Так, наприклад, якщо вважати душевними лише дії в яких вона (душа) стикається із зовнішніми плотськими подразниками, то як же тоді бути з пам'яттю, волею, мисленням, які, як відомо ще з часів Аврелія Августина трактуються філософською думкою як не безпосередні, а опосередковані по відношенню до плотських збуджень [Див.: 11]. Якщо ж, навпаки, наділити душу здібностями мислення, цілепокладання і відчуття задоволення або незадоволення, а дух - здібностями розуму, то це призведе до роз'єднання духу зі всією різноманітністю предметів і зі всім змістом душевного життя та замкне його в області принципів, в яку не проникають ні уявлення, ні бажання, ні відчуття душі, а діє тільки фантазія і вільна, нічим не обмежена, воля думки. Немає логіки в тому, що після смерті людини дух як вічне і безсмертне залишиться разом з тими придбаннями, які сам не збирав, а душа будучи смертною позбудеться своїх придбаних досвідом життя багатств і разом з тілом зійде у небуття. Тому, з припущенням про існування двох свідомих начал у людині: душі і духу – не можна погодитися.

Помилковою також є спроба розділити душу і дух, аргументуючи це схожістю і відмінністю душевних явищ людини і тварини, приписуючи схожі з тваринами явища душі, а відмінні – духу, який в свою чергу проголошується власністю тільки людини. Насправді дух дійсно властивий лише людині, але не внаслідок його незалежності від душі, а внаслідок корінної якісної відмінності душі людини від душі тварини. Ця відмінність полягає не тільки в загальновідомому факті переваги розуму, мислення і досягнень сучасної цивілізованої людини в порівнянні з тваринами. Адже, навіть в первісний період людської історії очевидним фактом була якісна відмінність душевних явищ пам'яті, уяви, почуттєвих і сердешних емоційних відносин людей в порівнянні з проявами душі у

тварин. Тому, всі душевні явища людського життя немає необхідності роз'єднувати на два самостійних начала, а має сенс розглядати їх в плані еволюції або етапів розвитку душі людини.

Висновок: Дух – це вищий ступінь розвитку людської душі, це душа що усвідомлює себе в своїй діяльності, це діяльне начало, яке створює і оцінює своє життя слідуючи ідеям істини, добра і краси. У цьому, на наш погляд, полягає відмінність духу від душі, і похідна від неї відмінність людини духовної від людини, що живе по плоті, і тому нездатної піднятися над животінням до життя у всій своїй з великої букви Людяності.

Література

1. Августин Аврелий. Исповедь. – М., 1991
2. Асмус В.Ф. Декарт. – М., 1956
3. Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового завета. – SGA, 1996
4. Горак А.И. Сорок сороков. – К.: Стилос, 2009
5. Гусев В.И. Західна філософія Нового часу. XVII-XVIII ст. – К.: Либідь, 2000
6. Декарт Р. Избранные сочинения. – М., 1950
7. Майоров Г.Г. Формирование средневековой философии. Латинская патристика. – М.: Мысль, 1979
8. Пацюрко О.Ю. Основоположні принципи філософії історії у творчості Августина Блаженного: дис. канд. філос. Наук: 09.00.05; Львів. Нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2008
9. Соколов В.В. Средневековая философия. – М.: Высшая школа, 1979
10. Соколов В.В. Европейская философия XV-XVII веков. – М.: Высшая школа, 1984
11. Творения блаженного Августина Епископа Иппонийского 2-е изд. – Киев, 1901-1915, ч. 1-8